

SZEMLE

Staud Géza: A magyar színháztörténet forrásai Bp. 1962—63. Színháztudományi Intézet I. rész. (Szövegkönyvek, Színlapok. Zsebkönyvek.) 89 l., 8 t.; II. rész (A színházi sajtó, Emlékiratok, levelek. Levéltári anyagok) 82. l.; III. rész. (Képes ábrázolások. Jogszabályok. Tárgyi emlékek. Egyéb források. Szakirodalom.) 119 l. (Színháztörténeti Könyvtár 6, 8, 9. sz.)

STAUD Géza könyve egyedülálló nemcsak a magyar, de a külföldi szakirodalomban is. Nem ismerek még egy olyan művet, mely ilyen teljességgel tárná fel ennek a bonyolult tudományágnak forrásanyagát. De sokkal többet ad egyszerű ismertetésnél. Az anyagot nemcsak felsorolja, és világos áttekintésben rendszerezi, hanem forrásértékét megvizsgálva beállítja egy tudományos értékrendbe. Még tovább megy ennél: regisztrálja a források eddigi feldolgozásait és megjelöli az elvégzendő feladatokat. Végigkíséri az anyag provenienciáját, vándorlását, jelenlegi elhelyezését s ezt nemcsak ismerteti, hanem bírálja is, rámutatva a hiányosságokra és az anyag fennmaradásának és használhatóságának biztosításához szükséges teendőkre. És teszi mindezt kristálytisza egyszerűséggel és áttekinthetőséggel, mellőzve a tudományos tolvajnyelv elkődösítő eszközeit.

A bevezető fejezetben rövidrefogva ismerteti a magyar színháztörténet módszertanát anélkül azonban, hogy bármilyen lényegeset mellőzne. Az egyes fejezetek az ismertett forrásanyag megfelelő ágának fogalmi meghatározásával kezdődnek, amely nemcsak rendkívül szabatos, hanem érvényesül benne a gyakorlati színházi ember szaktudása és széleskörű tapasztalata, amely itt szerencsésen egyesül a tudós iskolázottságával, a tanár világos előadó készségével és az író stílárús művészetével.

A könyv legérdekesebb fejezete talán mégis a szövegkönyvekről szóló rész. Ahogy ezeknek válfajain átvezet a rendezőpéldányoktól a cenzúrapéldányokig, a gyakorlati rendező tudása és meglevenítő ereje mutat-

kozik meg, aki mindenesetre másképp viszonyul az anyaghoz, mint aki csak a könyvtári polcokról ismeri. De sok mindent lát meg a többi anyagban is, ami az egyszerű szemlélő figyelmét könnyen elkerüli. Erre egy példát idézek a színlapokról szóló fejezetből. Az a körülmény például, hogy a Vígszínház hosszú éveken keresztül nem foglalkoztatott jelmeztervezőt, hanem a ruhákat a legnevesebb fővárosi szabócégeknél készítette s ezeknek nevét hirdette színlapjain is, rendkívül jellemző a tőkés színház sznobizmussal kevert üzleties szemléletére. Legszebb fejezete a színészmemoárokról szóló. Ezek forrásértékét vizsgálva leszögezi, hogy íróik számára az emlékirat csak a szerepjátszásnak egy különös formája.

De mégis ez az egyetlen fejezet, ahol a teljességre törekvés folytán az anyag urrá lesz a szerző felett s a memoárok sekélyes tömege fárasztó felsorolássá válik. S talán itt van a könyv egyetlen tárgyi tévedése is. BLAHA Lujza emlékiratainak napló része ugyanis nem valóságos napló, mint ezt a szerző véli, hanem fiktív napló, ami kiderül, ha adatait egyéb források kétségtelen hitelességű anyagával összevetjük s így csak ellenőrzéssel használható.

A STAUD Gézától felmért, rendszerezett és kritikailag megrostált anyag bel- és külföldön a legkülönbözőbb lelőhelyeken van szétszórva. Tárolása, nyilvántartása, használhatósága az esetek kisebb részében kielégítő és sok esetben fennmaradása sincs kellőképp biztosítva. Mindenesetre sokat javított a helyzeten az Országos Színháztörténeti Múzeum s a Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti osztályának megnyitása. Ez utóbbi a magyar színháztörténet írott emlékeinek leggazdagabb lelőhelye, ahol az anyag a történeti szempontok figyelembevételével szakszerű feldolgozásban áll a kutatók rendelkezésére. A rendezési elv az egyes színházakat s ezeken belül az egyes előadásokat mint egységeket kezeli és minden rájuk vonatkozó anyag lehetőség szerint együtt lelhető fel. Az ilyen minta-

szerű gyűjtemény a Vígszínház anyaga, mely egyszerre és szinte hiánytalanul került ide 1950-ben s magában foglalja a színháznál használatos szövegek könyvek összes válfajai mellett a teljes színlap- és iratanyagot is. Szinte csodálkozunk, hogy ennek az annyira korjellemző színháznak még nem akadt történetírója. A pesti Népszínház anyaga 1954-ben hosszú hányattatás után került az osztályra. Ennek során a színlapanyag a Szabó Ervin Könyvtárban maradt, a kísérő leltárban felsorolt első 105 szövegek könyvet az Operaház tartotta vissza azon a címen, hogy ezek operák, végül az addig egységesen kezelt anyagot a Széchényi Könyvtárban tovább bontották, amennyiben a darabok zenei anyagát a Zeneműtárba vitték át. A sok hányattatás következtében az anyag súlyos károkat szenvedett, számos mű elveszett, megcsönkült és megrongálódott.

De ez csak egy kirívó eset. Nem található meg ma már a *Mesterséges Kavaszás* 1784. szeptember 14-i színlapja, melyet HARSÁNYI István 1913-ban a Fővárosi Könyvtár anyagából közölt. Nem lehetők fel a Kisfaludy Társaság Ereklyetárában PETRIK András jelenetképei a pesti német színház előadásairól, melyeket 1923-ban facsimilében közöltem, (*A pesti és budai német színház története 1812–1847-ig*) és így tovább. A kérdés most már az, hogy kellő biztosíték van-e most az ilyen alkalodások megelőzésére? A Nemzeti Színház operai szövegek könyvei, a Népszínház anyagának egy része, egyéb ma már történeti értékű anyaggal együtt az Operaházban vannak, ahol sem raktározásuk, sem kezelésük, sem nyilvántartásuk nem szakszerű és a kutatás számára sem hozzáférhető. Az államosítás ellenére regionális szempontok érvényesülnek az anyag elhelyezésében, ami a kutató munkáját föltöbb megnehezíti. Így pl. a Színháztörténeti Osztály nemzeti színházi színlapsorozatának hiányzó első két kötete a Veszprémi Múzeumban, a debreceni színház szövegek könyveinek egy része a Színháztörténeti Múzeumban, a másik fele bálákba kötve a debreceni egyetemi könyvtár egyik raktárhelyiségében van. STAUD Géza könyvének egyik nagy érdeme, hogy ezekre és több hasonló esetre felhívta a figyelmet, amit remélhetőleg hamarosan orvoslás fog követni.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

Bibliothek und Wissenschaft. Ein Jahrbuch, herausgegeben von Heidelberger Bibliothekaren. Band II. Wiesbaden, 1965. Otto Harrassowitz.

A heidelbergi könyvtárosok nemrégén megszületett évkönyvének már a második kötete jelent meg. Az első kötet is sejtette, hogy az évkönyv egyik célja nem publikációs lehetőség teremtése, a helybeli könyvtárosok számára, hanem a provinciális kötöttségekkel ellentétben, mind témáiban, mind szerzőiben, nemzetközi szempontok irányítják. A heidelbergi egyetemi könyvtár könyvtárközi kölcsönzéséből statisztikákkal foglalkozó tanulmány mellett (Heinz Martin WERHAHN, mely az évkönyv előző évi kötetében szereplő cikknek (Walter KOSCHORRECK: *Das gegenwärtige Bild des deutschen Leihverkehrs von einer Universitätsbibliothek aus gesehen*) folytatása és kiegészítése, találunk benne személyes megemlékezést (Siegfried Joost: *Erinnerung an Joris Vorstius*), dolgozatot a 15. és 16. századi magyar nyomdászokról (Borsa Gedeon), beszámolót a japán egyetemi, főleg teológiai könyvtárhálózatról (Walter HENNS), kísérletet liturgikus kéziratok egy csoportjának lokalizálásáról és keletkezésük sorrendjének megállapításáról (Wolfgang IRTENKAUF), vázlatot a nancyi egyetemi könyvtár történetéről (Albert KOLB) és Ewald JAMMERS terjedelmes elméleti munkáját a középkori hangjelzés, a neumák keletkezéséről és alkalmazásáról.

Magyar szempontból elsősorban BORSA Gedeon cikkéről kell megemlékeznünk, amely az 1600-ig, az akkori történelmi Magyarország területén működő nyomdászokat sorolja fel működésük helye és ezen belül időrendje szerint, feltünteti, hogy jelenlegi tudomásunk szerint hány mű jelent meg nyomdájukban és felsorolja a rájuk vonatkozó irodalmat. Az összeállításnak különös értéke a regiszter, amely a hely- és személynevek összes előforduló formáját feltünteti.

A történeti jellegű tanulmányok közül még W. IRTENKAUF munkáját szeretném kiemelni (*Noch einmal: Über die Herkunft des sogenannten St.-Blasien-Psalters*). Az első rész az évkönyv 1964-es kötetében jelent meg. A német könyvművészet 13. századi tűzhelye Weingarten volt, ahol a Berthold-misszálé mestere működött. A másik központot, mely jelentőségében Weingartent megközelítette, a hirsau reformmozgalomhoz csatlakozott kolostorok képviselték. Harry BOBER, a New York-i egyetem professzora, 1963-ban új német másoló- és könyvdíszítő-iskola felfedezését publikálta, melyet egy 13. századi zsoldároskönyv kalendárium alapján St. Blasien kolostorra lokalizált. Közkeletű igazság, hogy a liturgikus kódexek helyszerinti meghatározását a kalendárium és a litánia segítségével lehet elvégezni, ha a

scriptor- vagy possessor-bejegyzés ehhez egyértelmű támpontot nem ad. A nehézség azonban mindig a helyi fő- és mellékkultuszok ismerete, ezeknek kisugárzási iránya és távolsága, kéziratos rögzítésük különböző módja. Az ismeretanyag és az adatok felhasználása, mellyel IRTENKAUF, a Württembergi Tartományi Könyvtár (Stuttgart) kézirattárának vezetője, az ún. St. Blasien-i zsoltároskönyv keletkezési helyét Berauban jelöli meg és az összehasonlításához használt kéziratok egy részének lokalizálását is elvégzi, illetve helyesbíti, nemcsak imponáló és példászerű, hanem sok szempontból új is. IRTENKAUF hangsúlyozza, hogy a szentek neveinek nem egyszerű előfordulása a döntő, hanem bizonyos csoportosan ismétlődő ünnepeknek egymáshoz való kapcsolata, mely a kultusz különböző fokozatát mutatja.

Nagyon érdekes az a kép, melyet Walter HENSS már említett cikke (*Theologische Studienbibliotheken in Japan*) általában a mai japán könyvtárügyről: az ultramodernség és a megmerevedett tradíciók különös egymásmellettéléséről ad. A könyvtár-épületek nem egyszer üveg-, acél- és betonsodák, a belső technikai munka és az adatfeldolgozás messzemenően automatizált, de az olvasó és a könyv közötti távolság oly nagy, hogy az olvasótermekben legtöbbször semmilyen kézikönyvtár sincs, ahol pedig van, használata ott is csaknem kölcsönzéssel egyértelmű adminisztrációhoz van kötve. HENSS tanulmánya beszámol még az egy idő óta európai és amerikai szakemberek segítségével folyó (a szerző is ilyen missziót teljesített) korszerűsítésről és a már mutatkozó eredményekről.

A cikkekben megnyilvánuló sokszínűség természetesen nem enged érvényesülni valamilyen egységes, előre meghatározott szerkesztői szempontot, de ez a *Bibliothek und Wissenschaft* köteteinek nem is célja. Az évkönyv — a szerkesztőség kifejezett szándéka szerint — a Robert NAUMANN-tól (1840—1870) kiadott első könyvtáros folyóiratnak (*Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekswissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Literatur*) hagyományait követi, helyet adva minden olyan tanulmánynak, amely a könyvtárral, állományokkal és a velük kapcsolatos kutatásokkal foglalkozik.

VÍZKELETY ANDRÁS

Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag dargebracht. Im Auftrag der Bayerischen Staatsbibliothek hrsg. von Hans Striedl und Joachim Wieder. Wiesbaden, 1965. Harrasowitz, 532 p.

Az emlékkönyv egyik bevezetője, a „tabula gratulatoria” mutatja, hogy Gustav HOFMANN népszerűsége túllép országai határain: szovjet, lengyel, magyar, jugoszláv és bulgár könyvtárosok neveit látjuk ott közvetlen kollégái és a nyugati könyvtárosvilág nagy nevei mellett. Az ünnepelt, a Bajor Állami Könyvtár újjáépítője, a bajor könyvtárak közel két évtizeden át (1947—1965) főigazgatója, az IFLA elnöke (1958—1965) az elismerést nem tudományos, inkább szervező munkásságával érdemelte ki: szinte a semmiből teremtette újjá a bajor könyvtári szervezetet.

Az emlékkönyv három főreszre oszlik: az elsöben könyvtárügyi, a másodikban könyv- és könyvtártörténeti, a harmadikban irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok olvashatók. A szerzői gárda szintén nemzetközi; itt csupán J. CAIN, J. STUMMVOLL, T. KLEEBERG, S. R. RANGANATHAN, M. J. RUDOMINO, A. C. BREYCHAUTIER nevét említjük. Bennünket elsősorban az első főresz tanulmányai érdekelnék; a történeti vonatkozású tanulmányok szinte kivétel nélkül elsősorban német vonatkozású részletkérdéseket tárgyalnak. Az első három tanulmány a Bajor Állami Könyvtár 1945—1964 közti történetével, ill. az ún. „müncheni szakrendszer” másfél százados múltjával foglalkoznak. A tanulmányokat bőséges statisztikai mellékletanyag egészíti ki. — Kiemelkedően érdekesek azok a tanulmányok, melyek könyvtárigazgatási és könyvtári gyakorlati kérdéseket érintenek. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatója, J. STUMMVOLL könyvtára nyomatványtárának katalógustörténetével ismert meg az 1501—1929 közötti időszakban. Tanulságosak azok a statisztikai adatokkal kísért megállapításai, melyeket a régi katalógus modernizálásával kapcsolatban tesz, bemutatva azt a hatalmas műszaki apparátust, mely egyedül nyújt reményt e munkálatok kívánt módon történő befejezéséhez. — T. KLEEBERG, az uppsalai Egyetemi Könyvtár igazgatója *Egy egyetem könyvtári hálózata, mint egység* címen aktuális, mindenütt nehezen rendezhető kérdéstről ír. Sorai világosan utalnak az ott is meglevő, a miénkhez hasonló nehézségekre s elsősorban arra, hogy ezek csupán és egyedül a beszerzési, állománymegővési és személyi hitelek lényeges emelésével (s nem szervezéssel, átszervezéssel!) oldhatók meg. Ugyanezt a kérdést érinti az új frankfurti egyetemi könyvtári épületről írt tanulmányában C. KÖTTELWESCH, a neves bibliográfus is. A nálunk is ismert Gisela von BUSSE a gyűjtőkörégyeztetés mindenütt bonyolult kérdéséről értekezik. H. LIEBAERS (Belga Nemzeti Könyvtár) figye-

lemre méltóan gyakorlati tanácsokat ad a könyvtárakban rendezendő kiállításokkal kapcsolatban. — Elméleti szempontból érdekes P. SCHERRER (Központi és Egyetemi Könyvtár, Zürich) tanulmánya *Az idő a könyvtárosi hivatásban* címmel: a könyvtár időhöz kötött, de egyben időtlen művelődési jelenségként nem csupán használóit, de szolgálait, a könyvtárosokat is alakítja jellemben, formálja az időtlenségben, őrzi meg a pillanatok hatásától s neveli a tudás végtelenségének tudatára. M. J. RUDOMINO asszony (Össz-szövetségi Állami Idegennyelvű Irodalmi Könyvtár, Moszkva) könyvtára történeti múltjáról, funkciójáról és szervezeteről tájékoztat érdekes soraival.

A könyvtárügyi tanulmányokhoz hasonlóan érdekes és elmélyült történeti értékezések méltóan csatlakoznak az első főrészhez s járulnak hozzá ahhoz, hogy elmondhassuk: a Bajor Állami Könyvtár méltóan ünnepelte újjászervező főigazgatóját.

TÓTH ANDRÁS

Hubay Ilona: Incunabula der Universitätsbibliothek Würzburg. Wiesbaden, 1966. Harrasowitz. XVI, 516 l. 5 t.

A nemzetközi ősnymotványirodalom egy újabb, igen értékes gyűjtemény mintaszerű feltárával lett gazdagabb a würzburgi Egyetemi Könyvtár katalógusának megjelentetésével.

A rövid történeti bevezetéből megtudjuk, hogy milyen rendkívül változatos és viszontagságos volt az 1402-ben alapított főiskola, majd 1582-től würzburgi egyetem könyvtárának sorsa. A hercegei várost 1631-ben a svédek fosztották ki. Mintegy ezer egykori würzburgi kötetet őriz ma is az uppsalai egyetemi könyvtár, közel félezeret pedig a gothai Landesbibliothek. De a 42 soros GUTENBERG-féle biblia egyik papírpéldánya is Würzburgból került a londoni British Museumba. Magát az egyetemi könyvtárat rendkívüli módon gazdagította a XIX. század eleji szekularizációból származó könyvanyag, amelyek között mintegy 4000 ősnymotvány is volt. 1945-ben a várost ért bombatámadás során elégett az egész könyvtár. Így korábbi katalógusok hiányában ma már a hiányok sem állapíthatók meg. HUBAY Ilona mostani kötete 2232 ősnymotvány 2890 példányáról ad számot.

Miután az ősnymotványoknál ma már gazdag irodalom áll rendelkezésre, amelyek pontos leírást adnak a művekről, a korszerű katalógusok a korábbi bibliográfiai ismertetés helyett magukról az illető gyűjteményben őrzött példányokról

számolnak be részletesebben. Így történt ez esetben is: bibliográfiai leírás helyett pontos irodalmi utalásokat talál a kötet használója. (Érdekes és helyes megoldás, hogy a British Museum katalógusára csak a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* által még nem publikált művek esetében történik hivatkozás.) Fokozott hangsúlyt kaptak az ismertetés során a kötetek egykori tulajdonosaira, a könyvvásárlásra, ill. ezek időpontjára vonatkozó bejegyzések. A XV. és XVI. századi kötések esetében pedig a szerző, amennyire ezt a szakirodalom már felderítette, a könyvkötőmesterek meghatározására is törekedett.

A bibliográfiai célok fentebb ismertett, terjedelemben korlátozott volta azonban nem csökkentette a szerző igényességét. Így — ha ennek szüksége mutatkozott — kiegészítette (pl. 2029. sz.), ill. korrigálta a korábbi szakirodalmat (pl. 1512. sz.), vagy új adat alapján (datált bejegyzés) annak meghatározását pontosabbá tette (pl. 3. sz.). A proveniencia, ill. a könyvkötőműhelyek mutatója a kötet kimagasló értékeit képezik; ebben módszeranilag is például szolgálhat más hasonló kiadványnak. A katalógus használói nyilván haszonnal forgatták volna, ha a Hain és a GW-számkonkordancia kívül még a többi fontos szakirodalomról (COPINGER, REICHLING stb.) is hasonló áttekintést kaptak volna. Nem lett volna érdektelen, ha a korábban teljesen ismeretlen ősnymotványok felől, amelyek pontos leírással szerepelnek (pl. 2127. sz.), ugyancsak külön tájékoztatást kaptak volna az olvasók. Ezek elhallgatása túlzott szerénységnek tűnik.

Más külföldi ősnymotványkatalógus ismertetőjének mindig hálás terület az ottani hungarikák felkutatása és az azokban majd mindig felbukkanó hibák kiigazítása. HUBAY Ilona műve esetében természetesen ez nem adatik meg: GEORGIUS DE HUNGARIA, OSWALDUS DE LASCO és PELBARTUS DE TEMESVÁR neve alatt tíz jól ismert kiadás 12 példánya *Régi Magyar Könyvtár*-ra való hivatkozással (III. 37, 41, 47, 48, 53, 55, 56, 57, 81, 82) áll.

A kötet nyomdai megjelentetését rendkívül vonzó: jó papíron, szép betűkkel (eltekintve a más betűtípusból „beugró” egyetlen „pro”-ligatúráról) ízléses szedés. A rendkívül dekoratív illusztrációk különösen szépen sikerültek.

Ezek egyikéhez (2. sz.) kapcsolódik e sorok írójának megjegyzése, amely Hieronymus SCHENCK würzburgi költő könyvjegyet ábrázolja, és amelyet HUBAY Ilona (516. l.) SCHREIBER-re hivatkozva (SCHREIBER, W. L.: *Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV. Jahrhunderts*. Bd.

IV. Leipzig 1927, Nr. 2039e) 1500 tájára datált. Azonban SCHREIBER leírása SCHENCK egy másik exlibrisére vonatkozik. A würzburgi egyetemi könyvtárban található könyvjegyen fametszetes családi címer felett egy, alatta pedig két sornyi szedett szöveg áll. Az abban alkalmazott betűtípus alapján meg lehet kísérelni előállítási helyének és idejének meghatározását. A bastard betűk az ósnyomtatványok HAEBLER-féle típusrepertóriumában két helyen fordul elő: Bécsben Johann WINTERBURGER-nél és Würzburgban Martin SCHUBART-nál. Egy würzburgi költőnek würzburgi könyvtárban fennmaradt exlibrise esetében aligha problematikus, hogy ez esetben melyik nyomdára kell gondolnunk, azonban ezt a két műhelyben használt azonos betűtípusban mutatkozó kisebb eltérések is bizonyítják (pont a sorbázis felett, az „i” betű felett vessző stb.), amelyet éppen a legutóbb sikerült egy cikkemben tisztáznom (*Wiener Typenmaterial zu Anfang des 16. Jahrhunderts im Maingebiet*. — Gutenberg-Jahrbuch 1966). Az ebben részletesen kifejtett tapasztalatok szerint a betűtípus kopottsági foka alapján kikövetkeztethető, hogy a könyvjegy a würzburgi SCHUBART-féle nyomdában, amelynek ez a 15. számon tartott terméke, 1510–15 táján készült.

BORSA GEDEON

Mistler, Jean: La Librairie Hachette de 1826 à nos jours. Paris 1964. Hachette, 407 l., 33 t.

Louis HACHETTE vagyontalan vidéki polgári családból származott. Tanári pályára készült, de az Ecole Normale Supérieure ideiglenes megszüntetése 1822-ben félbeszakította tanulmányait. Négy évvel később 14 ezer frankért megvásárolt egy kis könyvkereskedést Párizsban, amelyet közel négy évtizedes munkával Franciaország egyik legtekintélyesebb könyvkiadójává fejlesztett. Nagyon szerényen indult: 1828-ban még egyetlen segéddel dolgozott és a júliusi forradalmat követő válságban csak alig-alig állt meg a lábán. Amikor meghalt, az évi forgalom meghaladta az évi egymillió aranyfrankot és az alkalmazottak száma a 160-at. Temetésén jelen volt a kormány két tagja is. Pályafutása tehát figyelmet érdemel, ha ebben a korban nem is mondható éppenséggel ritkának. Milyen módszerekkel érvényesül egy könyvkiadó a kapitalista konjunktúra kezdődő virágkorában?

HACHETTE elég tipikus módon alapozta meg szerencsését: sikerült meglovagolnia az 1833-as elemi iskolai törvényt és ráve-

tette magát a tankönyvkiadásra; rövidesen többszázrezes tételekben kapott megrendeléseket, és ezzel belépett a számottevő kiadók sorába. Az új igényekhez mindig gyorsan alkalmazkodott; jellemző pl., hogy Algéria meghódítása idején egyszerre arab vonatkozású művek jelennek meg HACHETTE kiadásában. Az igazi „nagy üzlet” azonban csak 1852-ben következett, ekkor honosította meg az angol W. H. SMITH találmányát Franciaországban: a pályaudvarokon nyitott fiókküzleteket, az ún. Bibliothèques des Chemins de Fert. Az összes vasúttársaságtól sorra koncessziót szerzett, és azóta az ország valamennyi utasát az HACHETTE-cég látta el könyvvel és folyóirattal. A továbbiakban ez a monopólium biztosította a vállalat gyors és aránylag gondtalan felvirágzását. A századfordulón már közel 1200 lerakata működött szerte az országban, vasútállomásain összesen több millió frankos forgalommal. Jelentőségüket mutatja, hogy 1896 után a vasúti könyvtárakból képviselőházi ügy lett, amidőn a FLAMMARION és a FASQUELLE-cégek a kormány támogatásával próbálták megtörni — sikertelenül — az HACHETTE egyeduralmát.

A cég még az alapító életében családi részvénytársasággá alakult és az első világháború végéig ezt a formát tartotta meg. A fellendülés töretlenül folytatódott az utódok alatt is; legjelentősebb állomása 1897-ben a Messageries Hachette meg alapítása, amely két hatalmas hírlapterjesztő iroda elnyelésével született és újabb jól jövedelmező monopóliumot jelentett; továbbá a világháború idején két nagy kiadó, a HETZEL és a LAFITTE beolvasztása. 1919-ben szükségessé vált a vállalat alapítójének nagybörméretű növelése, és ennek kapcsán az HACHETTE et Cie valószínűs részvénytársasággá alakult át Librairie HACHETTE néven. Ez a változtatás azonban mindmáig nem érintette a kiterjedt HACHETTE-dinasztia vezető szerepét. A két világháború között egyre nagyobb mértékben hatolt be HACHETTE a külföldi piacokra és jelenleg a francia sajtótermékek exportjának 63%-át bonyolítja le. Fejlődése különösen az utóbbi években gyorsult meg: 1954 óta részvénytöbbsége révén irányítása alá vonta a Grasset, a Fayard, a Fasquelle és a Stock kiadókat, valamint számos lapkiadót is. Rajtuk kívül azonban különböző üzemek (nyomdák, papírgyárak stb.) egész sora áll az Hachette csoport szoros ellenőrzése alatt.

Ez a mammutvállalat természetesen már régen feladta azt a sajtósági profilját, amelyet Louis HACHETTE alakított ki. A múlt században még bizonyos tudományterületek elsőbbséget élveztek a

kiadó tevékenységében, így a klasszika filológia (auktorok és fordításaik, szótárak stb.), a földrajz (RECLUS és Vivien DE SAINT-MARTIN monumentális művei; az *Année Géographique*), a kor nagy liberális történetírói, MICHELET, TAINE, GUIZOT, DURUY számos művükkel; a kiadó nagyobb vállalkozásai közé sorolhatjuk LITTRÉ monumentális értelmező szótárának, valamint a LAVISSE-féle francia történetnek a közreadását is. A szépirodalom aránya is egyre jelentősebb lett, különösen a LECOQ kiadó anyagának 1855-ben történt megvétele után. Így került az Hachette szerzőinek sorába pl. George SAND, V. HUGO, T. GAUTIER és mások. A fordításokban eleinte az angol szerzők foglalták el az első helyet (köztük is DICKENS), de az 1880-as években már szinte valamennyi európai nyelvből fordíttatnak, s megjelentetik pl. JÓKAI Új földesurát is. A kezdeti profilhoz sorolhatnók még a gyermek- és ifjúsági irodalmat és nem utolsósorban az útikönyveket (Guides JOANNE, Guides BLEUS), amelyekben az Hachette mind a mai napig tartja monopolhelyzetét.

A reprezentatív megjelenésű kiadvány, amelynek legfontosabb közlendőit a fentiekben foglaltuk össze, a cégalapító Louis HACHETTE halálának centenáriumára készült a törzst megbízásából. Forrásul a cég irattára szolgált, helyenként kiegészítve és színezve egyéb levéltári és főként publikált anyaggal (levelezések, visszaemlékezések stb.). A szerző számos dokumentumot teljes terjedelmében közöl, olykor indokoltan (pl. DICKENS levelét HACHETTE-hez), többször azonban feleslegesen. Sajnálatos az a panegirikus célnak, amely a műben kezdetől fogva uralkodik. Nyilvánvaló, hogy a szerző túlzott tapintattal és diszkrécióval válogatta anyagát. A koncepció is bírálható. Négy száz oldalon többet vártunk a múltól, mint adatok és dokumentumok halmazát, amelyben még egy index sem könnyíti meg a tájékozódást. Index helyett csupán az HACHETTE-dinasztia leszármazási tábláját találjuk, a szövegben is hemzsegnék az apró és érdektelen családtörténeti kitérők házasságkötésekről, születésekről, birtokvásárlásokról és egyébről, a múlt századi német elbeszélő genealógiák modorában. S ez nem csupán az olvasmányosság rovására megy: jóformán semmit sem tudunk meg pl. az alkalmazottak szociális és anyagi helyzetéről, az Hachette és más kiadók viszonyáról, a cég vezetőinek politikai állásfoglalásáról, hogy csak találmokra néhány kérdést említsünk. A „történeti háttér” a szerző számára nem egyéb, mint politikai események ismertetése; a francia gazdasági és szociális helyzet ala-

kulásáról nincs mondanivalója, meg sem kísérli, hogy az Hachette történetét a kapitalista fejlődés szemszögéből vizsgálja.

ENGEL PÁL

Denoyer, Pierre: La presse moderne.

Paris 1965, Presses Universitaires, 126, 2 l. („Que sais-je?” Le point des connaissances actuelles. N° 414.)

A sajtó nemcsak lapjain tükrözi a változó világ folytonos átalakulását, hanem követi ezeket a gyors változásokat a maga megjelenési formáiban is. Alakját, belső és külső kereteit állandóan és gyorsan változtatja; ezért csak nehezen követheti nyomon a megfigyelő, nehezen tud akár csak rövid időre is érvényes, rögzített képet adni róla, másrészt bármennyien is kísérlik meg egymásután ezt a rögzítést, mindnyájuknak van új mondanivalója, vagy legalább új részletadata.

Kis terjedelme ellenére es noha egy nagy példányszámú, népszerűsítő célú „paperback” sorozatban jelent meg, DENOYER könyve is telve van a történezt is érdeklő anyaggal, statisztikákkal és főleg a nagy nyugati lapokat illető gazdasági-technikai vonatkozású felvilágosítással.

Sommás, de mindenre kiterjedő, gyorsan kezelhető kézikönyvnek szánja szerzője, ezért oszlik mindössze két főrésze, amelyek közül az első a sajtót, mint üzemet ábrázolja a jelen pillanat keresztmetszetében (*L'industrie de la Presse*), a második részlet-tablókban mutatja be a legfontosabb nyugati országok és a Szovjetunió sajtóját. Hazánknak nem jut hely ebben a rövid áttekintésben, de a szocialista sajtót, különösen a szovjet hírlap- és folyóirat-kiadási viszonyokat elfoglaltság nélkül ismerteti. Mindenhol a sajtó üzemi-technikai vonatkozásait, anyagi életfeltételeit teszi első helyre. Ezáltal nem válik egyoldalúvá, sőt, a polgári sajtó lehetőségeiről, de költségeiről is reális megállapításokban számol be. A sajtó koncentrációs törekvéseit nem tartja egészségtelennek, általában a hirdetésekre alapozott nagy példányszámú újságoknak a további fejlődésben is nagy jelentőséget tulajdonít, noha méltatja az olyan kivételes orgánumoknak, mint a *Monde* és a *Times*, nagy fontosságát is.

A könyv alapkonceptiójából következik, hogy a sajtó társadalmi szerepéről csak egy rövid befejező fejezetben emlékezik meg.

Néhány pontatlanságát a bevezetőben említett gyors átalakulások teszik érthetővé. Így a munkáspárti *Daily Herald*

megszűnéséről még nem tud, viszont a lap előbbi kiadójának, az Odham-vállalatnak a *Daily Mirror*-csoport által történt felvásárlásáról már igen. A *Manchester Guardian* még ezen a címen is szerepel, néhány soros méltatással a tekintélyes vidéki lapok között — ugyanakkor a mai *Guardian* címen is az országos napilapok között. Az HAVAS-család eredetire nézve még a régi felfogást osztja. Teljes félreértésen alapulhat csak az a megállapítása, hogy a Szovjetunióban 1958 előtt nem volt sajtó a nők számára. És kissé furcsa, hogy a szovjet minisztériumokat népbiztoságoknak (Commissariat du Peuple) nevezi.

Da.

Gabriel—Robinet, L. La censure. Paris, (1965), Hachette, 220, 1 l. (Les grands problèmes.)

A cenzúra története a könyv és a sajtó történetének legkevésbé kidolgozott része. Ami eddig megjelent, csak egy-egy részletét, egy-egy történeti fejezetét dolgozta fel a kérdésnek, vagy éppen csak anekdotikusan, példagyűjteményekkel illusztrálja a cenzúra furcsaságait, eljárásbeli következetlenségeit, alapszabályainak ellentmondásosságát, változékonyságát.

Örömmel kell üdvözölni ezért ezt a népszerű, ismeretterjesztő sorozatban megjelent velős egyszerűségű, élvezetes előadású kis művet. GABRIEL—ROBINET, aki maga is újságíró, az egyik legjelentősebb francia napilap szerkesztője — érdeklődéssel kutatja a cenzúra nyomait egészen az ókorig, kifejtve a könyvek, majd főleg az újságok egyre szigorúbb előzetes vizsgálatának fokozatos kifejlesztését, az egyházi hatóságok kezéből fokozatosan az állami intézmények kezelésébe való átsiklását. A könyvnyomtatás felfedezésétől kezdve főleg a francia viszonyokra fordítja figyelmét és nem áll meg a történeti vizsgálatnál: könyve második része voltaképpen már a jelenkorról szól: a harmadik, negyedik és ötödik francia köztársaság intézményeinek és jogszolgáltatásának a gondolatok szabad áramlását segítő vagy gátló mozzanatairól. Nemcsak a nyomtatott művek kiadásának és terjesztésének kérdéseiről, hanem a színházi cenzúráról s végül a filmek, a rádió és a TV műsorok ellenőrzéséről is szól.

A cenzúra fogalmát a lehető legszélesebb, a mindennapi nyelvhasználatnak megfelelő értelemben fogja fel, tudományos meghatározását nem is kísérli meg. Persze érdekes, hogy a filmek ellenőrzése Franciaországban egészen 1909-ig megy vissza — de vajon az, amit ma filmcenzú-

rának nevezünk, ugyanaz-e, mint a könyvek vagy színdarabok előzetes elbírálása a múlt századokban, amikor a cenzor nemcsak törölt vagy tiltott, de — erre éppen szerzőnk hoz élvezetes példákat — néha hozzá is költött ma érinthetetlen örökértéknek elfogadott remekművekhez? Nem kellene-e a cenzúra fogalmát erre a már száz éve végleg archaikussá vált, lényegében a feudális társadalmi renchez kötött eljárásra szorítani, mint tudományos műszót kizárólag erre lefoglalni? Kétségtelen, hogy a gondolat kifejezése, a betű terjesztése napjainkban is számtalan akadályba ütközik, háborúk esetén vagy fasiszta diktatúrákban különösen súlyos korlátozást szenved — de ezek az akadályok és korlátok jellegükben, minőségükben eltérnek az archaikus, történelmileg időhöz kötődő voltaképpeni cenzúrától. Ilyen felfogás mellett egyértelműbben lehetne megítélni a cenzúra szerepét s nem tévednénk a sajtószabadság és a vele való visszaélés megítélésének csak a dialektikus szemlélet alapján kikerülhető útvesztőjébe.

Tanulságos tévedés, amikor GABRIEL — ROBINET a cenzúra által törölt sorok üresen hagyásának vagy kipontozásának szuggeráló szerkesztői fogását az 1820-as évek francia lapjaiban véli először megtalálni. Ismerték ezt a hatásos módszert már a XVIII. század végi *Magyar Kurír* és *Magyar Újság* szerkesztői is. De bizonyára ők sem voltak elsők. A sajtó történetével összefüggő minden kérdés megoldásánál egyre inkább a nemzetközi összehasonlító módszernek kell előtérbe kerülni. Ennek a módszernek az igénybevételére GABRIEL—ROBINET maga ad sok meggyőző és érdekes példát gazdag tartalmú könyvének főleg első részében.

D. B.

Keynes, Geoffrey: A study of the illuminated Books of William Blake Poet — Printer — Prophet. Paris, 1965. Methuen and Co. LTD.

William Blake Poet — Printer — Prophet címmel publikálja a londoni Methuen & Co LTD azt a könyvet, mely a nagy angolművész sajátkezűleg illusztrált műveiből ad válogatást, Geoffrey KEYNES bevezető tanulmányával. A kiadvány rendkívül értékes, hiszen anyaga mind az irodalomtörténet, mind a művészettörténet részére egyedülálló érték. Ezt a sajátos művészetet teszi közkinccsé a könyv, megéleveníti azt a víziósort, azt a szemléletet, mely utánozhatatlanul és megismételhetetlenül speciális stílust teremtett. A lapo-

kat BLAKE saját maga állította elő, magakészítette titkos sajtóján, s a műveletet, mint mondta „elhalt öccse szellemétől tanulta.”

Illusztrációnak mondtuk, pedig tulajdonképpen műfajilag más ez, mint egy szöveghez kísérő képanyag. Nem feladata a képeknek hangulati és tartalmi kíséretet adni a szöveghez, nincs alárendelve itt az irodalomnak a képzőművészet. Egyenrangú fél mind a kettő, csodálatosan alakított együtteskompozícióval formálják közösen a gondolatot. Ha műfaját tisztázni akarjuk ennek a sajátos alkotásnak, akkor ezt kell elsősorban megértenünk: összefonódott, együttél a kép és az írás, s a rendkívül intenzív érzelmi kiáradást, melyet különös látomásai alakítottak, mindkettő egyenlő erővel közvetíti. Szinte érezzük is, hogy e belső, sajátos energia megfogalmazásához, ahhoz a lángoláshoz, amely érzelmi-alkotói énjét fűtötte, szükséges volt mindkét művészet, hogy tökéletesen megfogalmazza ezt a sejtelmes, titkos látomássort.

Vonalak, színek, fények izgalmá: ezek hivatottak a művek sejtelmességét, irrealitását fokozni és megeleveníteni. Zene a szöveg és ritmus a kép, nem köti megfontolás, logika ezt a belső vallomást. A testek legyőzik a gravitációt és a növények a dekoratív ornamentika hálójával fonják be a képteret. A szenvedélyek végleteségét átélő művész vall itt önmagáról és a korról, a XVIII. század végének naivul érzelmes világáról. „Igazi hangja valami szinte gyermeki muzsika, mely mintha az őszöntőnek paradicsomából zengene ki... Igaz, a paradicsomban tigrisek rejtőznek. Ez az idillikus egy látnokot álcáz. Ebből a naiv autodidaktából proféta lesz.” Milyen egyszerűen jellemzi e szavakkal BABITS William BLAKE-t, mert összefoglalja mindazt, ami oly igen jellemző emberi és művészi magatartására. A szelidséget, mely szinte a gyermek ártatlanságával közelíti az élethez, az érzelmek kavargását, a szenvedélyek erejét és izalmát: hiszen ezek formálják színeit, vonalritmusát és költészetét. Néhány publikált lap jelképi erővel tömöríti egyéniségét: a „The Fly”, a gyermeki öröm szabadsága és tisztasága, tánc, önfeledtség és a megvédettség szimbóluma. A „The Garden of Love”, a szerelem dicsősége, az érzékek érzelmes himnusza, ahol a tiszta színeket bontottság, a valőrök gazdagsága váltja fel. Majd megjelenik az „őszöntőnek bölcs tigrisének” magányos alakja, „éjszakánk erdejének sárga lángja”, súlyosan és félelmet keltően. Elvárásolt tájba, félelmetesen szépséges vidékre vezetnek a gondolatok, ahol életre kelnek alakjai. Megoldhatatlan titkok között járt ez a művészet, ahol a „szem többet lát, mint amennyit

a szív tud”, így fogalmazza és jeleníti meg a „Visions of the Daughters of Albion” címlapján, vagy a halál biztos iszonyatát átélve „America a Prophecy”-ben. De a borzalmakat felváltja az öröm és az önfeledt nyugalom, a harmóniának és szépségnek ragyogása. Ilyenkor színei a szivárvány gazdagságától fénylenek, mert itt az ember a paradicsom örököse. Gyönyörűen szimbolizálja ezt a „The sleeping figures of Poetry and Painting” és nem véletlen, hogy éppen e gondolatnál találja meg a kép és a vers legköltőibb formáját.

A könyv szerkesztését dicséri, hogy a benne publikált művekből kiolvasható BLAKE egyénisége, emberi és művészi törekvései: az író és grafikus, a költő és a festő szétválaszthatatlan egysége. A legjellemzőbb lapokat adja a közönség elé arról a művészről, aki valóban költő, nyomdász és próféta volt egyszemélyben, mint ahogy érzékletesen a kiadvány címe megfogalmazza őt.

DÁVID KATALIN

Turner, E. S.: The shocking history of advertising. (Revised edition. London, 1965), Penguin Books, 299,5 l.

A népszerű kiadványok és olesó olvasmányok közismert sorozatában első ízben még 1952-ben megjelent kis könyv a hirdetésről most, javított új kiadása alkalmából úgy látszott, érdemes a bemutatásra. Hiszen a sorozat tudománynépszerűsítő kiadványai közt olyanok is voltak, mint a sajtóról szóló munka nem kisebb szakember, mint Wickham STEED tollából. TURNER szintén régi újságíró, amellet verseket és regényeket is írt.

Könyve bevezetésében hangsúlyozza, hogy a hirdetéseknek nem minden fajtáját és a hirdetési üzletnek nem minden ágabogát kívánja felfedni ebben a könnyed stílusban írt összefoglalásban. Nagyobb baj ennél, hogy a hirdetésügy történetét szántszándékkal Angliára és Amerikára korlátozza — sőt, Amerika is úgyszólván csak függelékként szerepel: ahol ismétlés veszélye fenyeget, ott egy-egy tény csak Angliával kapcsolatban mond el.

Ez az eljárás mindenesetre egy értékes, de negatív tanulsággal szolgál a könyv, a sajtó s a velük összefüggő gondolat- és hírterjesztő eszközök és módszerek vizsgálatánál. Az következik belőle, hogy ezeknek jóformán nincs *nemzeti* történetük. A folyamatok nagyjából egyezően vagy hasonlóan mennek végbe a világ minden táján. De éppen ezért, ha egy-egy új mód, típus, forma eredetét keressük, nem korlátozhatjuk a kutatást egyes országokra,

bármily vezető a szerepük a kultúra történetében. Hogy a jelen témánál maradjunk: kétségtelen, hogy a hirdetési ipar az angolszászoknál érte el legnagyobb kiterjedését, a gazdasági fontosság legfőbb magaslatát. Mégis, az első hirdetési „szakember” nem angol volt, hanem a francia RENAUDOT. Sőt, a hirdetés „feltalálásában” sokak szerint őt is megelőzte egy nem kisebb másik francia: MONTAIGNE. S miután az első angol újságok csak az 1620-as évekből ismeretesek, könyvünkben az első idézett hirdetés 1625-ből való, noha a kontinensen előbb volt már újság és újsághirdetés. Emile de GIRARDINnek, a hirdetési üzletre alapított oleo tőkés újság megteremtőjének, neve sem szerepel, mert francia volt.

Persze, az angol és amerikai példák anyaga annál gazdagabb. Az első csodadoktorok piruláitól az égre rajzolt szappanreklámig, sőt, a még alig bontakozó „tudatküszöb alatti” hirdetési módokig az érdekes példák százaft kapjuk a hirdetéssel üzőtt visszaélésekről. Aki a kapitalista újságkiadás, plakát-terjesztés módszereiről elretentő példákat keres — gazdag bányát talál Turnernél. Mintha az emberi hiszékenység kultúrtörténete mellett a ravasz-ságét is kidolgozná. Kár, hogy szintézisre, történeti összképre nem is törekszik.

Az angol és amerikai törvényhozásnak a hirdetés- és reklámbüro szabályozását illető intézkedéseit azonban gondosan figyelemmel kíséri: az idevonatkozó adatoknak a szakember is hasznát veszi.

Kár, hogy az élvezetes olvasmányt nyújtó, célkitűzésének megfelelően szórakoztatva oktató kis kézikönyv amúgyis gyér illusztrációi igen gyatra kivitelűek.

DA.

Chojecka, Ewa: Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI—XVIII wieku. Kraków, 1965. 162, 1 l. (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 95. Prace z historii sztuki. 3. z.)

Hat gazdagon díszített, kézirásos liber promotionum és liber diligentiarum van a krakkói Jagelló Egyetem birtokában. A promóciós könyvek a filozófiai kar doktorra avatásainak szíves jegyzőkönyvei, a liber diligentiarumok pedig az előadások és disputációk jegyzékét tartalmazzák az 1564—1782-es évekből.

Eleinte iniciálékkal s lapszéli növénydíszítésekkel illusztrálták a könyveket, majd ornamentális keretetéssel és kisebb

jelenetek képeivel is. Ezek a miniatúrák nem művészettörténeti, hanem kultúrtörténeti szempontból jelentősek s a Jagelló Egyetem szellemi életének értékes forrásai. Mivel nem hivatalos célből készültek, őszinték, nem volt szükségük szépítésre. Készítői nem hivatásos festők, hanem az egyetem hallgatói és diplomásai. Ezért a több mint hétszáz miniatúra szerény művészi színvonalat képvisel.

A rajzok témája és stílusa igen különböző, ami természetes is, hiszen kétszáz éven át keletkeztek. Nagyrészt az egyetem mély krízisének idején készültek. Ez a válság csak a XVIII. század második felében, KOŁŁATAJ Hugo reformjaival ért véget. A képek színvonalára hatással volt az egyetemi (Szent Anna) templom építése is, amikor sok kiváló művészt alkalmaztak annak díszítésére. Ettől kezdve a miniatúrák már késő barokk stílusúak.

A szerző témák szerint részletesen elemzi az egyes miniatúrákat. Irodalmi témák: a küzdő Herkules, az akadémia és a tudomány hajója, Minerva szigete, az erény pálmája, a munka és dicsőség szentélye, az akadémia cirkusza, a bölcsesség kútja, akadémiai Parnasszus stb. CHOJECKA kimutatja azoknak az írott és nyomtatott könyveknek, beszédeknek és dicsőítményeknek a hatását, melyek a miniatúrákon tükröződnek. Megszemélyesített allegóriák csak a XVII. század végén, a humanista tradíció gyöngülésével tűnnek fel. A mitológiai témák azonban soha sem öncélúak, hanem moralizáló szándékkal szolgálnak.

Természettudományi témák a XVII. században jelennek meg, bár korábban a reneszánsz illusztrációk közt is vannak növénytani, csillagászati és anatómiai képek. Ilyen témák: a pithagoraszi ötszögű erőd, a földgömb, holdfogyatkozás, a Nap pályája az állatkör jegyeivel, a heliocentrikus világegyetem vázlata stb. Ezekben a témaválasztásokban már a racionalizmus hatása mutatkozik.

Az egyetem életéről, épületeiről és berendezéséről aránylag igen kevés a kép. Még leginkább a korabeli diák és professzori öltözeteket lehet megismerni. Jellemző, hogy az egyetemi ceremóniákat és szokásokat allegóriákban mutatják be. Leggyakoribb heraldikus dísz az egyetem címere, a két keresztbetett jogar. Az egyetem újjászervezésének háromszáz éves ünnepéről három miniatúrát találunk.

A XVI. századi miniatúrák a korszak humanista gondolkodásának kifejezői. Az olasz reneszánszból ered az az elmélet, hogy a költészet és a festészet összefonódik, („ut pictura poesis; ut rhetorica pictura”).

A képekre különböző filozófiai irányok és különböző stílusok hatottak. Olasz reneszánsz kép mellett németalföldi és fél népies hatású rajzok találhatók.

A XVII. század végén a humanista tradíció üres formává, túltengő barokk cikornyává fajult, nemcsak a versekben, hanem a miniatúrákon is.

A szerző, összehasonlítva képeit más középeurópai egyetemek kéziratok könyveinek miniatúráival, megállapítja, hogy az illusztrációk átlagszínvonala ugyan alatta marad a külföldi miniatúráknak, sokaságukkal és témagazdagságukkal mégis oly élő és jellegzetes karakterét adják a Jagelló Egyetem szellemi kultúrájának, mint egyetlen más egyetem festésze sem.

Hozzáfűzhetjük, hogy a mi egyetemünk filozófiai karának csupán egyetlen kései promóciós könyve maradt fenn a XVIII. századból, (melyet az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratára őriz) s ez nincs díszítve, még iniciálékkal sem.

IZSÉFY EDIT

Facsimile Querschnitt durch alte Zeitungen und Zeitschriften. Idee und Planung v. Rudolf Streit-Scherz u. Heinz Klüter. Bd. 1—5. Bern—Stuttgart—Wien—München, 1963—1965, Scherz.

Egy történeti korszak immanens megközelítésének legjobb eszköze a korabeli sajtó tanulmányozása. Az elmúlt százszázötven év történetének kutatói ezen a téren elsősorban az anyag bősége ejtheti zavarba, másrészt a régi hírlapok és folyóiratok nem is mindig és nem mindenütt hozzáférhetőek. E nehézségeken kíván segíteni a fenti sorozat, mely bő facsimile válogatást ad egy-egy németországi folyóirat ill. hírlap anyagából, sajtótörténeti bevezetővel és a szemelvényeket kommentáló jegyzetekkel.

A kötetek felépítése egységes: az élen egy rövid, inkább érzelmi-hangulati bevezető áll, mely kijelöli a lap korában elfoglalt helyét és jelentőségét. (A második kötet bevezetőjét Golo MANN írta.) Ezután következik a lap történetének behatóbb ismertetése, a főbb munkatársak rövid életrajza, a lapra vonatkozó bibliográfia. A facsimile rész foglalja el természetesen a legnagyobb helyet: folyóiratoknál kb. 180—190 egész oldalt, ívrét nagyságú hírlapoknál ez a felére csökken. A válogatást bő kommentáló jegyzetek kísérik, melyek megvilágítják a korabeli eseményeket s minden különösebb előtanulmány nélkül a mai olvasó számára is hozzáférhetővé, sőt élvezhetővé teszik a szemelvényeket.

Amit egy-egy több évtizeden át fennállott lapról ilyen formában adni lehet, az természetesen csak gyors keresztmetszet, ízelítő, további kutatásra csábító. A lap jellege, iránya, stílusa, szerkesztési módja mint cseppben a tenger, már ennyiből is tükröződik: a történész forráskutatásait nem pótolja, de jó segédeszköz számára. A kiadvány célja nem is szigorúan tudományos: a szerkesztők ebben a sajátos formában nyújtanak történelmet, elsősorban politikai- és kultúrtörténetet minden érdeklődő számára.

A bemutatott lapok köre az eddig megjelent kötetekben a következőképpen alakult. *Die Gartenlaube* (1853—1944. Lipcse) a képes polgári családi hetilap, a „Familienblatt” típusa. A múlt században hihetetlen népszerűségnek örvendett Németországban, előfizetőinek száma elérte a 382.000-et. (Hozzátehetjük, hogy külföldön, így Magyarországon is óriási volt az olvasottsága és nem is csupán a német anyanyelvűek között.) Alapítójának, Ernst KEILnek szellemében kezdetben demokratikus orientációjú, (a poroszok 1863-ban rövid időre be is tiltják) 1870/71 után azonban a kispolgári-nyárspolgári szentimentalizmus hű tükörképe. MARLIT giccsregényei első nyomtatásban itt jelentek meg folytatásokban 1865 és 1885 között; ekkor éri el a lap a csúspéldányszámot. Tudománynépszerűsítő cikkei viszont magas színvonalúak, a munkatársak közé tartozott A. BREHM is. A századfordulón azonban a lap hanyatlani kezd, a modernebb szellemű képes magazinokkal már nehezen bírja a versenyt, de ennek ellenére — önmagát túlélve — még csaknem fél évszázadig fennállott.

A *Simplicissimus* (1896—1944. 1953-München) polgári-liberális szatirikus képeslap, melynek munkatársi gárdája olyan neveket sorakoztat fel, mint Thomas MANN, Heinrich MANN, F. WEDEKIND, A. SCHNITZLER, R. M. RILKE, L. THOMA, K. TUCHOLSKY, E. KÄSTNER stb. A lap fénykora az első tizennyolc év, amikor vezető harcos orgánuma a haladó polgári köröknek s éles szatírával támadja a társadalmi visszasságokat. Támadásainak fő célpontja a porosz „Obrigkeitsstaat”, képviselőinek főbb típusait is megteremti és éles gúnnyal ostromozza. 1914-ben a lap behődol a szélsőséges nacionalista áramlatnak s csak a húszas években vált hangja újra radikálisra. Egészen 1933-ig küzd a fasizmus ellen írsaival, karikatúráival, — a hatalomátvétel után azonban teljesen a propaganda-minisztérium irányítása alá kerül. Találón jegyzi meg a lap életrajzírója, hogy a lap humora akkoriban annyiból állt, hogy a figurák a képeken nevettek.

A lap 1953-tól újra megjelenik Münchenben, de az egykori *Simplicissimus* társadalmi—művészi rangját nem éri el.

A *Frankfurter Zeitung* (1866—1943. Frankfurt am Main) nagypolgári liberális lap, típusa a komoly hangvételű, megbízható információkra támaszkodó újságnak. L. SONNEMANN alapítja bizonyos kezdeti előzmények, ill. betiltások után, (1856: *Geschäftsbericht, Frankfurter Handelszeitung*, majd *Neue Frankfurter Zeitung*, ez utóbbit tiltják be a poroszok) s benne BISMARCK politikáját támadja továbbra is. Egy-egy élesebb hangvételű cikk nem egyszer börtönbüntetést vont maga után. A lapnak egész fennállása óta jelentős részét foglalta el a neves gazdasági szakértők által szerkesztett „Handelsteil”. A polgári és polgári értelmiségi olvasókörközönségnek szánt lapot 1917-ben 170.000 példányban nyomták, a hitleri időkben is 100.000 példány fölött kelt el. Az újság egészen 1934-ig megőrizte politikai-pénzügyi függetlenségét, ekkor a lap tulajdonosa, H. S. SONNEMANN emigrálni volt kénytelen s a főreiszvényes az I. G. Farben-industrie lett. A lap szemleli vezetése a katolikusok kezébe került s a hitleri idők „belső emigrációjának” vált központjává. Objektivitásából egyre kevesebbet tudott megőrizni, de 1943-ban így is betiltották. Kiadási joga 1958-ban átszállt a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-hoz.

Nem hisszük, hogy a sajtó- és kultúrtörténetnek komoly szolgálatot tettek volna a szerkesztők a *Das Reich* (1940—1945. Berlin) c. nemzeti-szocialista hetilapnak a sorozatba iktatásával. Az OBSERVER mintájára szerkesztett lapban a náci birodalmi gondolatot hirdették, az „új Európa” általuk elképzelt rendjét népszerűsítve. Mivel a lapot külföldi, elsősorban a megszállt országokban való terjesztésre is szánták, igyekeztek benne kulturált, európai hangot megütni, sőt „párton-felülinek” is beállítani. Ez utóbbi igyekezet teljesen feleslegesnek bizonyult: GÖBBELS minden héten megjelenő vezércikkei ez iránt semmi kétséget nem hagytak. A német értelmiség és tisztikar azonban mégis szívesebben olvasta, mint a náci párt hivatalos lapját a

Völkischer Beobachter-t; a példányszám 1944-ben 1,400.000-re rúgott. (Állítólag a semleges Svájcban is 50.000 előfizetője volt.)

A másik nagy múltú politikai-szatirikus hetilap a berlini *Kladderadatsch*, (1848—1944) alapítói A. HOFMANN könyvkereskedő-kiadó és D. KALISCH bohózatíró. A forradalomban született lap a betiltás feloldása után is baloldali-liberális maradt, nagy népszerűsége tett szert s jelentős közvéleményformáló erővé vált. A 48-as nemzedék kihalása után azonban iránya megváltozott, 1886-tól már Bismarck-ot támogatta. A liberális hang rovására egyre inkább a nacionalizmus nyomult előtérbe, a húszas években már nyíltan jobboldali s Hitler hatalomrajutását mint egy jobb korszak eljöveteletét üdvözölte.

A szemelvényeket kísérő bevezetők és kommentárok — néhol hangsúlyozottan és szándékkal — nem értékelnek szigorú kritikával s általában objektív bemutatásra törekednek. A szerkesztők jó arányérzékére vall, hogy a lapok haladó korszakaiból jóval több oldalt közölnek s a fasiszta idők-ből általában meglegednek néhány oldalt bemutatásával. A kötetek külső kiállítás mintaszzerű, a kifogástalan minőségű facsimilek és a modern tipográfia szerencsés együttesben olvadnak össze.

A szép kiadvány láttán önként adódik a kérdés: nem lehetne egy hasonló sorozatot indítani a magyar sajtótörténet köréből is? Régi és nagy múltú satirikus lapjaink, mint pl. a *Borsszem Jankó*, *Bolond Istók* elsőként kínálkoznának, de sor kerülhetne egyéb lapokra és hírlapokra is. S ha könyvkiadásunk luxusnak tartaná egy folyóiratnak egy teljes kötetet szentelni, elképzelhető egy-egy korszak fontosabb sajtótermékeinek keresztmetszetét adni jól összeválogatott hasonmás lapokból.¹

SOMKUTI GABRIELLA

¹ Ilyen indítvány a Magyar Könyvszemle hasábjain hangzott már el egyszer. (*Magy. Könyvszle.* 1963. 252. 1.) (Szerk.)